

МАРКАЗИЙ БАНКНИНГ МАЖБУРИЙ ИҚТИСОДИЙ НОРМАТИВЛАРИ ОРҚАЛИ ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ РЕЙТИНГИНИ БАҲОЛАШНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

PhD Карабев Нодир Абдуҳамидович

Тошкент давлат иқтисодийёт университети

ORCID: 0009-0009-5109-8291

Аннотация. Ушбу мақолада Марказий банклар орқали тижорат банкларини назорат қилувчи турли нормативлар орқали уларни рейтингини баҳолаш масалалари ўрганилган. Шунинг билан бирга турли хорижий давлатлардаги банкларни бошқариш ёки уларни назорат қилувчи органларни иқтисодий нормативлар кўрсаткичлари орқали банк рейтингларини баҳолашнинг турли усуллари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: рейтинг, банк рейтинг, Марказий банк, мажбурий иқтисодий нормативлар, активлар сифати, молиявий оммабоплик, пул-кредит сиёсати.

АНАЛИЗ ОЦЕНКИ РЕЙТИНГА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ С ПОМОЩЬЮ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НОРМАТИВОВ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКА

PhD Карабев Нодир Абдуҳамидович

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы оценки их регулирования с помощью различных нормативных актов, контролирующих коммерческие банки через центральные банки. В то же время были проанализированы различные методы оценки банковских рейтингов с помощью показателей экономических нормативов руководства банков в разных зарубежных странах или контролирующих их органов.

Ключевые слова: рейтинг, банковский рейтинг, Центральный банк, обязательные экономические нормы, качество активов, финансовая популярность, денежно-кредитная политика.

ANALYSIS OF THE ASSESSMENT OF THE RATING OF COMMERCIAL BANKS THROUGH THE MANDATORY ECONOMIC REGULATIONS OF THE CENTRAL BANK

PhD Karabev Nadir Abduhamidovich

Tashkent State University of Economics

Annotation. This article explores the issues of evaluating their regulation through various normatives controlling commercial banks through central banks. At the same time, various methods of assessing bank ratings through indicators of economic normatives of the management of banks in different foreign countries or the bodies controlling them have been analyzed.

Keywords: rating, bank rating, Central bank, mandatory economic norms, asset quality, financial popularity, monetary policy.

Кириш.

Тижорат банклари рейтингини аниқлашда турли давлатларда турлича ёндашувлар мавжуд. Рейтингни аниқлаш тизимини ривожлантиришда фақат ташқи рейтинг асосларига эмас балки, ички банк рейтингини ҳам доимий эълон қилиб бориш зарур ҳисобланади. Бугунги кунда жаҳон амалиётида ички банк рейтингини аниқлашда банк назоратини олиб бораётган органларнинг белгилаб қўйган иқтисодий меъёрларидан фойдаланиш ҳолатлари кузатилмоқда. Банк назоратини амалга ошираётган турли органлар фаолиятини Марказий банк, агентликлар ва Молия вазирликлари билан боғлаш мумкин. Кўплаб давлатларда Марказий банк фаолияти банкларни назорат қилувчи ташкилот сифатида қабул қилинган. Кўпгина мамлакатларда марказий банклар модернизация қилинмоқда, яъни улар бозор иқтисодиёти шароитида марказий банкдан кутилаётган функцияларни бажариши учун зарур бўлган оператив ўзгаришларни амалга оширадilar. Айрим мамлакатларда банк назорати бу функциялардан бири бўлса, бошқаларида мустақил давлат органи ёки айрим ҳолларда Молия вазирлиги зиммасига юкланади. Ушбу хилма-хиллик натижасида модернизация жараёнида банк назоратини марказий банк зиммасига юклаш вазифаси тез-тез муҳокама қилинади.

Пул-кредит сиёсатининг асосий мақсади валютанинг ички ва ташқи барқарорлигини сақлаш, банк назоратининг мақсади эса банк тизимининг хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлашдан иборат. Банк назоратини марказий банкка ўтказиш тарафдорлари пул-кредит сиёсати ва банк назорати бир-бири билан чамбарчас боғлиқлигини ва уларнинг мақсадларига мустақил равишда эришиш мумкин эмаслигини, яъни банк инқирози даврида инфляцияни назорат қилиш қийин бўлади. Соғлом ва барқарор молиявий тизимга эга бўлиш беқарор макроиқтисодий муҳитда кураш бўлади. Бироқ, банк назоратини марказий банкка топширишга қарши бўлганлар пул-кредит сиёсати ва банк назоратининг мақсадлари баъзан бир-бирига зид келиши мумкинлигини таъкидлайдилар. Масалан, банк назоратчисининг ҳаракатлари марказий банкнинг кредитлаш ва ликвидликни оширишга уринишларига путур етказиши мумкин. Капитал меъёрларини қондириш учун активларнинг ўсишини тартибга солувчи чеклашлар, муаммоли кредитлар бўйича резервларни кўпайтириш ва кредитларни депозитларга нисбатан фоизда чекловчи ликвидлик коэффицентлари бозор ликвидлиги ошишига жавобан банкларнинг кредитлаш фаоллигини ошириш имкониятларини чеклаши мумкин. Бошқа томондан, фоиз ставкалари, марказий банкнинг қайта молиялаш қобилияти, кредит чегаралари ва мажбурий резервларнинг ўзгаришига олиб келадиган пул-кредит сиёсати банкларнинг ликвидлиги ва рентабеллигига таъсир қилади.

“Жамғармага аъзо мамлакатларда ўтказилган сўров шуни кўрсатдики, банк назорати 60 фоиздан ортиқ ҳолларда марказий банк томонидан амалга оширилади ва Ғарбий ярим шарда бу фоиз 50 фоизга тушган ягона минтақадир. Бироқ, Осиё, Африка ва Яқин Шарқ мамлакатларининг 80 фоиздан ортиғида банк назорати Марказий банкнинг вазифаси ҳисобланади.

Ғарбий ярим шарда марказий банклари банк назорати ваколатига эга бўлмаган мамлакатларга Боливия, Канада, Чили, Колумбия, Эквадор, Салвадор, Гватемала, Мексика, Никарагуа, Перу ва Венесуэла киради. Аргентина, Бразилия, Коста-Рика, Гаяна, Парагвай, Уругвай ва Гондурасда банк назорати марказий банкнинг вазифаси ҳисобланади. Кўпгина Кариб денгизи мамлакатларида банк назорати Молия вазирлигининг қонуний функцияси бўлиб, у одатда бу фаолиятни марказий банкка топширади. АҚШда банк назорати марказий банк ва бошқа давлат идоралари томонидан амалга оширилади”¹⁶⁰.

¹⁶⁰ <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781557754196/ch026.xml>

Европада банк назорати Буюк Британия, Франция, Греция, Италия, Люксембург (Валюта институти), Нидерландия, Португалия ва Испаниянинг марказий банкларига юкланган. Австрия, Бельгия, Дания, Германия, Ирландия ва Швейцарияда банк назорати алоҳида давлат органи томонидан амалга оширилади. Марказий банк низомларига Европа валюта-иқтисодий иттифоқи бўйича муҳокамалар билан боғлиқ ўзгартиришлар натижасида банк назорати функциясининг жойлашуви ҳам Европа ҳамжамиятида (ЕХ) ҳамда Европа Иттифоқига аъзо бўлмаган мамлакатларда ҳам (масалан, Испания ва Австрия) кўриб чиқилмоқда. Маастрихт шартномаси келажакдаги Европа Марказий банкига юкланадиган функция сифатида банк назоратини ўз ичига олмайди¹⁶¹.

Банк назорати ҳам худди шундай институционал талабга эга. Банк назоратчиси сиёсий босимдан мустақил бўлиши муҳим, шунинг учун қарорлар минимал сиёсий аралашув ёки кечикиш билан қабул қилиниши мумкин. Назоратчи банк тизимини мониторинг қилиш орқали бутун иқтисодиётга таъсир кўрсатадиган, йирик банклар ёки корхоналарнинг ёпилишига олиб келадиган, омонатчиларга зарар етказадиган ва давлат бюджетига салбий таъсир кўрсатадиган қарорлар қабул қилиши мумкин. Ушбу қарорлар бюджет мақсадлари ва хусусий манфаатлар гуруҳлари эҳтиёжларига зид бўлиши мумкин.

Марказий банк томонидан белгиланган турли мажбурий иқтисодий нормативлари тижорат банклари фаолиятини тартибга солишда, барқарорлигини таъминлашда, рақобат бозорида ўз ўрнини топишга ҳамда рейтинг фаолиятини баҳолашга ёрдам беради. Шунинг учун белгиланган мажбурий иқтисодий нормативлардан фойдаланган ҳолда тижорат банкларини рейтингини ишлаб чиқишда зарур бўладиган кўрсаткичлар банкларнинг энг муҳим ҳолатини тўғри баҳолаш имконини беради.

Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги 2019 йил 11 ноябрдаги ЎРҚ-582-сонли Қонунига мувофиқ янги таҳрирда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонунида «банклар, микрокредит ташкилотлари, ломбардлар учун иқтисодий нормативларни ҳамда банклар, микрокредит ташкилотлари ва ломбардлар учун молиявий ва касса операцияларини ўтказиш, бухгалтерия ҳисоби ҳамда ҳисоботини юритиш қоидаларини тасдиқлайди, шунингдек уларга риоя этилишини кўриб чиқади» деб вазифа белгиланган¹⁶².

Демак, Марказий банкларни мажбурий иқтисодий нормативларини бажариш ҳолатидан келиб чиқиб тижорат банкларини рейтингини белгилаш ушбу мақоланинг асосий мақсади ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи.

Тижорат банклари рейтингини тузишда икки томонлама ёндашув бўйича амалга оширилади: ички ва ташқи рейтинг асосида. Ташқи рейтинг бу тижорат банкларини фаолиятини янада ривожлантириш, мижозлар базасини кенгайтириш ҳамда кенг қатламдаги инвесторларни жалб этишга хизмат қилса, ички рейтинг бу тижорат банкларини мамлакат ички фаолиятини тўғри баҳолашга хизмат қилади. Олиб борилган кўплаб тадқиқотларда тижорат банкларини фаолиятини назорат қилиш орқали уларни рейтинг тизимини яратиш масаласи бу фақат ички рейтингни баҳолаш имкониятини бериши мумкинлиги асослаб берилган. Жумладан, «Назорат қилувчилар бозор ўзгарувчанлигининг банклар даромадлари ва капиталига таъсирини ҳар томонлама баҳолашлари ва банк тизимига ишончни сақлаб қолган ҳолда, амалдаги қоидаларнинг мослашувчанлигини ҳисобга олган ҳолда ўз жавоб чораларини пухта ишлаб чиқишлари керак» деб ҳисоблайдилар. Бунда тижорат банкларини назорат

¹⁶¹ <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781557754196/ch026.xml>

¹⁶² <https://lex.uz/acts/72266>

қилувчи орган банкларнинг фаолиятидаги энг муҳим кўрсаткичлар даромад ва капиталига ташқи ва ички таъсирларни ҳар томонлам баҳолаш зарурлигини келтириб ўтган. Бу икки муҳим кўрсаткич банклар рейтингини баҳолашдаги асосий кўрсаткичлар ҳисобланади.

Айрим олиб борилган тадқиқотларда муаллифлар назорат функцияларини синфларга ажратган ҳолда уларнинг банк фаолиятини қайси йўналишлар бўйича ҳаракатланиши лозимлигини белгилаб берган. “Назорат функциялари бир қатор вазифаларни ўз ичига олади, уларни учта синфга бўлиш мумкин: (1) инвесторларни ҳимоя қилиш фаолияти, улар асосан тадбиркорлик фаолиятини юритиш ва ахборотни ошқор қилиш қоидаларини чиқариш ва амалга оширишга қаратилган; (2) микропруденциал назорат, хусусан, омонатчилар ва бошқа чакана кредиторларни ҳимоя қилишга қаратилган алоҳида муассасаларнинг хавфсизлиги ва мустаҳкамлиги устидан барча жойларда ва жойларда назоратни ўз ичига олади; (3) тизимли таваккалчиликни мониторинг қилиш ва макроиқтисодий ёки молия бозоридаги ўзгаришлар ҳамда бозор инфратузилмасидан келиб чиқадиган барқарорликка потенциал таҳдидларни аниқлашга қаратилган барча тадбирларни ўз ичига олган макропруденциал таҳлил”¹⁶³.

Юқорида келтирилган учта назорат синфларида назорат қилувчи органлар фаолиятида ички ва ташқи ҳодисалар орқали таъсир қилувчи омилларга эътибор қаратилган.

Тадқиқотларда Марказий банк ролини оширишда тижорат банкларининг муҳим операцияси кредит битзнеси устидан назорат ўрнатиш муҳимлиги келтириб ўтилган. Ушбу назорат орқали кредит бериш бўйича банкларнинг рейтингини тузиб олиш таклиф этилади. “Марказий банкнинг тижорат банкларининг кредит бизнеси устидан назоратини амалга ошириш, бунда марказий банк назоратида мавжуд муаммоларга аниқроқ ойдинлик киритиш ва тадқиқот ҳақида тўлиқроқ тушунчага эга бўлиш зарур бўлади” ҳисоблайдилар.¹⁶⁴

Бошқа бир тадқиқотларда банкларни назорат қилувчи органларни банкларнинг хавфсизлигини таъминлашга қаратилишини ва шу асосида мамлакатдаги тижорат банклари фаолиятини ривожлантиришга кумаклашини келтириб ўтадилар. Жумладан, “Банкларнинг хавфсизлиги ва мустаҳкамлиги давлат сиёсатининг асосий муаммоси бўлиб, давлат сиёсати банк муваффақиятсизликлари ва улар келтириб чиқарадиган ваҳимани чеклаш учун ишлаб чиқилган. Аксарият мамлакатларда банклар банк фаолиятини амалга ошириш ва давлат томонидан қўллаб-қувватланиш ҳуқуқига эга бўлиш учун устав талаб қилади, масалан, марказий банкдан фавқулудда кредитлар ва маълум миқдоргача банк депозитларини суғурталаш бўйича аниқ кафолатлар. Банклар ўз мамлакатининг қонунлари билан тартибга солинади ва одатда мунтазам назорат остида бўлади” деб ҳисоблайдилар¹⁶⁵.

Кейинги яна бир муҳим тадқиқотларда тижорат банкларини капиталга бўлган талаби асосида уларнинг рейтингини яратиш ва белгиланган халқаро мажбурий нормативларга риоя этилишини келтиридилар. “Капиталга бўлган талаб банклар ўз активларига нисбатан ўз капиталига қандай муносабатда бўлишлари кераклиги учун асосларни белгилайди. Халқаро миқёсда Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг Банк назорати бўйича Базел қўмитаси ҳар бир мамлакатнинг капиталга бўлган талабларига таъсир қилади. Капитал етарлилигининг сўнгги тизими одатда Bazel III деб номланади. Ушбу янгиланган механизм асл нусхадан кўра кўпроқ хавфга сезгир бўлиши учун мўлжалланган, лекин айни пайтда анча мураккаб¹⁶⁶ - деб баҳолайдилар.

¹⁶³ https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/prudentialsupcbrole_en.pdf

¹⁶⁴ https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/11/e3sconf_netid2021_03064.pdf

¹⁶⁵ <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/Series/Back-to-Basics/Banks>

¹⁶⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Bank_regulation

Банклар рейтингини аниқлашда энг муҳим элемент бу - банк молиявий маълумотларини ошкор қилиш талабидир. Айниқса, "АҚШдаги каби очиқ банклар учун Қимматли қоғозлар ва биржалар комиссияси (SEC) раҳбариятдан йиллик молиявий ҳисоботларни бухгалтерия ҳисоби стандартига мувофиқ тайёрлашни, уларни текширишни ва рўйхатдан ўтказишни ёки нашр этишни талаб қилади" (Oxley, Michael, 2002).

Банклардан тасдиқланган рейтинг агентлигидан жорий кредит рейтингини олиш ва уни сақлаб қолиш ҳамда уни инвесторлар ва потенциал инвесторларга ошкор қилиш талаб қилиниши мумкин. Бундан ташқари, банклардан минимал кредит рейтингини сақлаб қолиш талаб қилиниши мумкин. Ушбу рейтинглар потенциал мижозлар ёки инвесторларга банк билан бизнес юритишда шахс ўз зиммасига оладиган нисбий таваккалчиликни кўрсатиш учун мўлжалланган. "Рейтинглар банкнинг рискли лойиҳаларни амалга оширишга мойиллигини, шунингдек, бундай операциялар ёки ташаббусларда муваффақият қозониш эҳтимолини акс эттиради. Банклар томонидан энг қатъий тартибга солинадиган, "Катта учлик" деб аталадиган рейтинг агентликлари Fitch Group, Standard and Poor's ва Moody'sдир. Ушбу агентликлар банклар (ва барча давлат компаниялари) оммавий бозор иштирокчилари томонидан қандай қабул қилинишига энг катта таъсир кўрсатади"¹⁶⁷.

Демак, юқорида олиб борилган тадқиқотлар асосида шуни хулоса қилиш мумкинки, тижорат банкларини назорат қилувчи органлар фаолияти бу фақат банкларни белгиланган нормативлар орқали назорат қилиш, балки уларга тўғри тавсиялар бериш, юзага келиши мумкин бўладиган турли риск омилларидан огоҳ қилиш ҳамда банкларнинг ички рейтингини аниқлаш билан боғлиқ жараёнларни тартибга солиш билан боғлиқ эканлиги кўриб чиқилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Тижорат банкларини ички рейтинг тизимини баҳолашда уларнинг назорат қилувчи органлар томонидан белгиланган мажбурий иқтисодий нормативлар орқали амалга ошириш муҳим омиллардан ҳисобланади.

Бироқ, банк назорати бўйича вазифаларнинг тақсимланиши кўринадиган даражада аниқ эмас. Якуний жавобгарлик агентлик зиммасига тушиши мумкин бўлсада, давлат органлари ўртасида бир қатор муносабатлар ҳам бўлиши мумкин. Мисол учун, Германияда банк назорати федерал идораси лицензияларни бериш ва бекор қилиш каби суверен ҳаракатлар учун фақат жавобгардир, аммо масофавий назорат Германия Бундесбанки томонидан амалга оширилади. Японияда Молия вазирлиги молиявий воситачиларни тартибга солиш ва назорат қилиш учун кенг масъулиятга эга, аммо Япония банки банк аудити ва жойида текшириш ваколатига ҳам эга.

Америка Қўшма Штатларида Федерал захира кенгаши Федерал резерв тизимига аъзо бўлган 1200 га яқин давлат уставига эга банклар устидан назорат ваколатига эга. Шу билан бирга, Валюта назорати идораси 4000 га яқин федерал уставга эга банкларни (уларнинг барчаси Федерал захира тизимининг аъзоларидир) ва Федерал Депозитларни суғурталаш корпорацияси Федерал захирага аъзо бўлмаган 6000 га яқин давлат уставига эга банкларни назорат қилади.

Бундан ташқари, давлат органлари давлат рўйхатидан ўтган банкларни ҳам назорат қилади. Францияда фаолиятнинг умумий қоидаларини, лицензиялаш ва санкцияларни белгилаш вазифалари учта коллегиял органга юкланган: тегишли равишда банк фаолиятини тартибга солиш қўмитаси, кредит ташкилотлари қўмитаси ва банк комиссияси. Франция банки губернатори ва молия вазири ёки уларнинг тайинланган шахслари учта комиссиянинг кенгашларида раис ёки раис ўринбосарлари сифатида ўтирадилар. Бундан ташқари, банк инспекторлари Франция банкида

¹⁶⁷ https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/11/e3sconf_netid2021_03064.pdf

ишлайди. Худди шундай, Гватемалада банк назорати агентлиги Валюта кенгашининг иловаси бўлиб, у марказий банкни ҳам назорат қилади. Мексикада банк назорати алоҳида агентликнинг функциясидир, ammo пруденциал тартибга солиш Молия вазирлигининг масъулияти ҳисобланади.

Шарқий Европада Венгрия марказлашган режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш доирасида алоҳида банк назорати агентлигини тузди. Болгария ва Чехияда банк назорати учун ҳам масъул бўлган автоном марказий банк жуда кучли институт эканлигидан хавотирлар билдирилган. Болгария ва Чехия марказий банкда банк назорати ваколатларини сақлаб қолган бўлсада, бу масала ҳар икки мамлакатда ҳам муҳокама қилинмоқда. Полша ва Руминияда банк назорати марказий банк томонидан амалга оширилади. Собиқ Иттифоқ ва Болтиқбўйи мамлакатларида банк назорати марказий банкларнинг вазифаси бўлиб қолмоқда.

Осиё, Африка ва Яқин Шарқда банк назорати марказий банк томонидан амалга оширилади. Фақат Ливан, Жанубий Корея ва Япония банк назорати учун жавобгарлик Молия вазирлиги зиммасига юклангани ҳақида хабар беришди. Бироқ, аввал айтиб ўтилганидек, Японияда марказий банк банк назорати учун ҳам жавобгардир.

Банк регуляторлари маънавий риск муаммоларини минималлаштириш ва банкларни оқилона ва рақобатбардош ҳаракат қилишга ундаш учун турли воситалардан фойдаланадилар. Назорат қилувчи органлар капиталнинг етарлилиги, кредитларни таснифлаш ва захираларни шакллантириш стандартлари, ликвидлик талаблари каби баланс талабларини белгилаш орқали банкларнинг активлари, мажбуриятлари ва капитали таркибини чеклайди. Баланс талаблари одатда банк рискин чеклашга қаратилган. Бироқ, улар, шунингдек, потенциал самарали, ammo хавфли бўлган янги корхоналарга кредит оқимини камайтириш каби баъзи бир номақбул оқибатларга олиб келади. Бу инвестиция жараёнининг самарадорлигини пасайтиради. Бундан ташқари, улар пул агрегатларига ва шунинг учун фоиз ставкаларига таъсир қилиши мумкин. Қисқа муддатда банклар баланс талабларини қондириш харажатларини қоплаш учун фоиз ставкаларини ўзгартиришлари мумкин.

1-жадвал

Риск турлари бўйича RWA* (Хавф-хатарли активлар) улуши (%) (Arroyo, Colomer & other, 2012)

	Ўртача	медиян	Минимал	25 % ли	75% ли	Максимал
Кредит риси	64,0	71,1	19,5	56,1	81,4	97,4
Бозор риси	9,5	2,3	0,0	0,6	7,0	43,1
Операцион риск	7,3	6,6	1,7	5,3	8,6	79,6
Секьюритизация ажратмалари	3,6	0,2	0,0	0,0	2,3	20,5
Тегишли юридик шахслардан ажратмалар	10,9	2,3	0,0	0,0	6,9	48,2
Бошқа чегирмалар	2,2	0,0	0,0	0,0	1,2	21,4
Норматив ҳисоб-китоблардаги фарқлар ва умумий қоидалар	0,4	0,8	0,0	0,0	4,0	16,9
Активларни мослаштириш	2,2	0,0	0,0	0,0	1,2	71,4
Келишув	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9

*RWA хавф-хатарли активларни даражасини белгилаб берувчи кўрсаткич ҳисобланди.

Тижорат банкларида энг кўп учрайдиган ҳолат бу кредит риси билан боғлиқ. Кредит риси банк даражасида капитал талабларининг асосий омили бўлиб RWA (хавф-хатарли активлар) нинг тахминан учдан икки қисмини ташкил қилади (1-жадвал).

Бошқа RWA компонентлари одатда камроқ материалдир, уларнинг ҳар бири 10% дан ошмайди.

Кредит rischi RWA с Осиё ва дунёнинг қолган қисмида энг юқори улушга эга.

Бозор rischi RWA с Шимолий Америкада бошқа ҳудудларга қараганда нисбатан юқорироқ.

Капитални мувофиқлаштириш фақат Европада муҳим аҳамиятга эга.

Кутилаётган йўқотишларни (EL) таъминлаш камомадлари Осиё ва дунёнинг қолган қисмидаги RWA га ҳисса қўшади ва Европа, Шимолий Америка EL ларга нисбатан ортиқча таъминотни кўрсатади.

Тижорат банкларини риск турлари бўйича уларнинг хавф-хатарли активлар бўйича кўрсаткичларини ҳисоблашда уларнинг барча молиявий маълумотларини ошкор этиши талаб этилади. АҚШдаги каби очиқ банклар учун Қимматли қоғозлар ва биржалар комиссияси (SEC) ҳам банк директорларидан бундай молиявий маълумотларнинг тўғрилигини тасдиқлашни талаб қилади. Шунинг учун уларнинг йиллик ҳисоботида молиявий ҳисобот устидан компаниянинг ички назорати бўйича раҳбариятнинг ҳисоботи бўлиши керак. Ички назорат тўғрисидаги ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олиши керак: компаниянинг молиявий ҳисоботи устидан тегишли ички назоратни ўрнатиш ва қўллаб-қувватлаш учун раҳбариятнинг жавобгарлиги тўғрисидаги баёнот; компаниянинг ўтган молиявий йил якуни бўйича молиявий ҳисоботлар устидан компаниянинг ички назорати самарадорлигини раҳбариятнинг баҳолаши; Компаниянинг молиявий ҳисоботлар устидан ички назорати самарадорлигини баҳолаш учун раҳбарият томонидан қўлланиладиган асосни белгиловчи баёнот; йиллик ҳисоботга киритилган жамиятнинг молиявий ҳисоботи аудитини ўтказган рўйхатдан ўтган давлат бухгалтерия ташкилоти томонидан жамиятнинг молиявий ҳисоботи устидан ички назоратини баҳолаш тўғрисида аттестация ҳисоботи берилганлиги тўғрисидаги баёнот. Янги қоидаларга кўра, компания йиллик ҳисоботнинг бир қисми сифатида рўйхатдан ўтган давлат бухгалтерия фирмасининг аттестация ҳисоботини тақдим этиши шарт (Section, 2011).

Тижорат банкларини молиявий ҳисоботларини тўғри шакллантирилиши банкнинг ички аудити билан боғлиқ. Ички аудит функцияси бошқарув кенгашига мустақил ишончни таъминлаши ва самарали бошқарув жараёни ва банкнинг узоқ муддатли барқарорлигини таъминлашда бошқарув кенгаши ва юқори раҳбариятни қўллаб-қувватлаши керак. Самарали ички аудит функцияси ички назорат тизимидаги учинчи ҳимоя чизиғини ташкил қилади. У директорлар кенгаши ва юқори раҳбариятга банкнинг ички назорати, рискларни бошқариш ва бошқарув тизимлари ҳамда жараёнларининг сифати ва самарадорлиги тўғрисида мустақил кафолат беради ва шу орқали бошқарув кенгаши ва юқори раҳбариятга ўз ташкилоти ва унинг обрўсини ҳимоя қилишга ёрдам беради¹⁶⁸.

Бугунги кунда халқаро банклар назорати Базель қўмитаси стандартлари асосида амалга ошириб келинмоқда. Ушбу стандартларни жорий қилиш барча давлатларнинг банклари учун мажбурий ҳисобланади. Бундан ташқари ушбу стандартлар геосиёсий ҳолатлардан келиб чиқиб турли ислоҳотлар асосида ўзгартирилиб бормоқда. Bazel III ислоҳотлари ҳозирда банк назорати бўйича Базель қўмитасининг барча жорий ва келгуси стандартларини ўз ичига олган консолидацияланган Базель асосига киритилган. Маълумот учун, қуйида келтирилган асосий нашрлар Bazel III доирасида келишилган Базель асосига киритилган ўзгаришларни тавсифлайди. Bazel III - 2007-09 йиллардаги молиявий инқирозга жавобан Банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган халқаро миқёсда келишилган чора-тадбирлар мажмуи. Ушбу чора-тадбирлар банклар фаолиятини тартибга солиш, назорат қилиш ва рискларни бошқаришни кучайтиришга қаратилган.

¹⁶⁸ <https://www.bis.org/bcbs/publ/d328.pdf>

2-жадвал

Bazel III ўтиш келишувлари, 2017-2028 ўтиш даври тартибларини амалга ошириш учун минимал талаблар ва муддатлари¹⁶⁹

		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
	Лeverаж нисбати		2014 таъсир қилиш таърифи					Қайта кўриб чиқилган таъсир қилиш таърифи G-SIB буфери					
Капитал	Капитални сақлаш буфери	1.25 %	1.87 5%	2.5 %									
	Минимал умумий капитал ва капитални тежаш буфери	5.75 %	6.37 5%	7.0 %									
	Минимал умумий капитал ва сақлаш буфери	9.25%	9.875%	10.5%									
	СЕТ* дан ажратмалар босқичи	80%	100%										
	1-даражали ёки 2-даражали капитал сифатида энди асосий бўлмаган капитал воситалари	2013 йилдан бошлаб босқичма-босқич бекор қилинди											
Рискни қоплаш	Жамғармаларга капитал қўйилмалари учун капитал талаблари ва ССР га таъсир қилиш	Амалга ошириш											

¹⁶⁹ <https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm>

	Амалга ошириш Контрагент кредит рискига стандартлаштирилган ёндашув	Амалга ошириш											
	Қайта кўриб чиқилган секюритизация тизими		Амалга ошириш										
	Банк китобида фоиз ставкаси rischi		Амалга ошириш										
	Катта экспозициялар рамкаси			Амалга ошириш									
	Кредит хавфи бўйича қайта кўриб чиқилган стандартлаштирилган ёндашув							Амалга ошириш					
	Қайта кўриб чиқилган IRB							Амалга ошириш					
	Қайта кўриб чиқилган CVA							Амалга ошириш					
	Қайта кўриб чиқилган операцион риск доираси							Амалга ошириш					
	Қайта кўриб чиқилган бозор рисклари доираси							Амалга ошириш					
	Чиқиш қавати							50%	55%	60%	65%	70%	72.5%
Ликвид-лилик	Ликвидликни қоплаш коэффициенти	80%	90%	100%									
	Соф барқарор молиялаштириш коэффициенти		100%										

*Шу жумладан, кечиктирилган солиқ активлари, ипотека бўйича хизмат кўрсатиш ҳуқуқлари ва молиявий маблағлар бўйича лимитдан ошган суммалар

Базель қўмитасининг барча стандартлари сингари, Basel III стандартлари халқаро фаол банкларга қўлланиладиган минимал талаблардир. Аъзолар қўмита томонидан

белгиланган муддатларда ўз юрисдикцияларида стандартларни жорий этиш ва қўллаш мажбуриятини оладилар. Bazel III инқироздан кейинги тартибга солиш ислохотларини яқунлаш бўйича қуйидаги тадбирларни амалга оширган:

Bazel III : Инқироздан кейинги ислохотларни яқунлаш (2017 йил декабрь)

Бозор таваккалчилиги учун минимал капитал талаблари (2016 йил январь, 2019 йил январь ойида қайта кўриб чиқилган)

Ликвидликни қоплаш коэффиценти (2013 йил январь)

Соф барқарор молиялаштириш коэффиценти (2014 йил октябрь)

Bazel III: Кўпроқ бардошли банклар ва банк тизимлари учун глобал меъёрий база (2011 йил июнь ойида қайта кўриб чиқилган).

Bazel III ўтиш келишувлари, 2017-2028 ўтиш даври тартибларини амалга ошириш учун минимал талаблар ва муддатларга ишора қилади. Юрисдикциялар Базель минималидан қатъийроқ стандартларни қабул қилиш ва Базель стандартларини белгиланган муддатлардан олдин амалга ошириш ҳуқуқига эга.

Республикамизда ҳам Марказий банк томонидан тижорат банкларини мажбурий иқтисодий нормативлар орқали бошқариш, назорат қилиш ҳамда рейтингини белгилашда бир қанча кўрсаткичлардан фойдаланилади. Жумладан, биринчиси капиталнинг монандлик коэффиценти бўлиб, бу кўрсаткич «Тижорат банклари капиталнинг монандлигига қўйиладиган талаблар тўғрисида»ги низом (рўйхат рақами 2693, 06.07.2015 й.) орқали назорат қилиб борилади. Бунда, мамлакат, банк ёки корхона «Standard & Poor`s», «Fitch Ratings», «Moody`s Investors Service» ҳамда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланадиган бошқа рейтинг компанияларининг бир нечтаси томонидан берилган рейтинг баҳоларига эга бўлганда, ушбу низом ҳисоб-китобларида энг паст рейтинг баҳоси ҳисобга олинади. Капиталнинг энг кам даражасига қўйиладиган талаблар белгиланган бўлиб, бунда банк устав капиталининг энг кам миқдори:

2023 йил 1 сентябрга қадар юз миллиард сўмни;

2023 йил 1 сентябрдан эътиборан икки юз миллиард сўмни;

2024 йил 1 апрелдан эътиборан уч юз эллик миллиард сўмни;

2025 йил 1 январдан эътиборан беш юз миллиард сўмни ташкил этиши керак.

Таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги активлар (17-банд Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг 2021 йил 11 январдаги 28/22-сонли қарорига (рўйхат рақами 2693-7, 13.02.2021 й.) асосан қуйидагича ҳисоблаб топилади.

Таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги активлар суммаси ҳар бир активнинг жами қийматини унга тегишли бўлган таваккалчилик даражасига кўпайтириш ва таваккалчилик бўйича аниқланган активлар йиғиндиси орқали топилади. Бунда, активнинг жами қиймати деганда — активнинг банк балансида акс эттирилган асосий қарзи ва унга ҳисобланган фоизлари, пеня, комисион ва бошқа фоизсиз тўловлари қолдиғининг улар бўйича яратилган захира айрилган миқдори тушунилади (18-банд Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг 2023 йил 28 мартдаги 8/11-сонли қарори (рўйхат рақами 2693-10, 05.04.2023 й.) таҳририда — Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 05.04.2023 й., 10/23/2693-10/0196-сон — 2023 йил 6 майдан кучга кирган).

Капиталнинг монандлигининг ҳисобланиши қуйидагича ҳисоблаб топилади:

Таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги активларнинг умумий суммаси (ТАУС) чегирмалар ажратилган ҳолда таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги баланс ва балансдан ташқари активлар йиғиндиси сифатида аниқланади. 2015 йил 1 сентябридан бошлаб таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги активларнинг умумий миқдори (ТАУС) қуйидаги тарзда ҳисобланади:

ТАУС = Чегирмалар чиқарилган таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги баланс ва балансдан ташқари активлар суммаси + Операцион таваккалчиликлар суммаси (ОТ) + Бозор rischi суммаси (БТ);

ОТ = (100 / белгиланган К1 нинг энг кичик даражаси) X (Банкнинг охириги уч йилдаги ялпи даромадининг ўртача суммаси X 15 фоиз);

Ялпи даромад = (фоизли даромадлар — фоизли харажатлар) + (фоизсиз даромадлар — фоизсиз харажатлар).

Агар ялпи даромад қайсидир йилда нолга тенг ёки салбий кўринишда бўлганда, ўртача кўрсаткични ҳисоблашда у махраждан ва суратдан чиқариб ташланиши лозим.

БТ = (100 / белгиланган К1 нинг энг кичик даражаси) X (Очиқ валюта позицияларининг жами миқдори X 10 фоиз).

Очиқ валюта позицияларининг умумий суммасини ҳисоблашда хорижий валюталарнинг умумий узун ёки умумий қисқа кўрсаткичлари йиғиндисининг мутлоқ кўрсаткичининг энг каттаси олинади.

Регулятив капиталнинг таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги активларнинг умумий суммасига нисбати 13 фоиздан кам бўлмаслиги керак. Регулятив капиталнинг монандлик коэффициенти К1 қуйидаги тарзда ҳисобланади:

$$K1 = PK / TAUC.$$

I даражали капиталнинг монандлик коэффициенти К2 = I даражали капитал/ТАУС сифатида аниқланади.

Капиталнинг консервация буфери таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги барча активларнинг 3,0 фоизи сифатли I даражали капитал бўлишини ҳисобга олган ҳолда К2 коэффициенти 0,10 (10,0 фоиз) миқдоридан кам бўлмаслиги лозим.

Капиталнинг консервация буфери таваккалчиликни ҳисобга олган ҳолдаги активларнинг 3,0 фоизи миқдоридаги қўшимча захирадан иборат. Бундай захирадан мақсад банклар томонидан молиявий ва иқтисодий қийинчилик даврларида зарарларни қоплаш учун ишлатилиши мумкин бўлган капитал захирасининг таъминланишини кафолатлаш ҳисобланади.

I даражали асосий капиталнинг монандлик коэффициенти К3 = I даражали асосий капитал/ТАУС сифатида аниқланиб, унинг энг кичик даражаси 0,08 (8,0 фоиз) миқдоридан кам бўлмаслиги лозим.

Капиталнинг монандлик даражаси талаблари билан бир қаторда банклар I даражали капитални номоддий активларни чегириб ташланган ҳолда активлар қўшилган умумий активлар суммасига нисбати сифатида аниқланадиган левераж коэффициентига риоя этишлари керак:

К4 = I даражали капитал / (Умумий активлар. Левераж коэффицентининг энг кичик даражаси 0,06 (6 фоиз)га тенг.

Левераж коэффицентини ҳисоблашда келгусида баланс активларида акс этиши эҳтимоли бўлган банк балансининг «Кўзда тутилмаган ҳолатлар» ҳисобварақларидаги активлар ҳам ҳисобга олинади. Буларга капитални монандлигини ҳисоблашда қўлланиладиган активлар киради.

Балансдан ташқари активлар леверажнинг асосий манбаси ҳисобланади. Шунинг учун банклар левераж коэффицентини ҳисоблашда юқорида қайд этилган балансдан ташқари активларни, кредитнинг қайта ҳисоблаш омилини (100 фоиз) қўллаган ҳолда, қуйидаги икки ҳолатдан ташқари, ҳисоблашлари лозим:

хосилавий (дереватив) операциялар капитал монандлигини ҳисоблашда фойдаланиладиган «таваккалчиликка дастлабки мойиллик»ка мувофиқ ўтказилиши;

банк ҳар доим ўзи томонидан сўзсиз бекор қиладиган барча мажбуриятлар учун 10 фоизлик кредитнинг қайта ҳисоблаш омилини қўллаши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки банклардан уларнинг фаолиятига хос таваккалчилик, иқтисодий шарт-шароит ва молиявий аҳволдан келиб чиқиб, капитал

монандлигининг янада юқори коэффиценти таъминланишини талаб қилиши мумкин. Бундай таваккалчиликлар муаммоли кредитларнинг катта ҳажми, соф зарарлар, активларнинг юқори даражада ўсиши, фоиз ставкалари бўйича юқори даражали таваккалчиликнинг юзага келиши ёки таваккалчиликка асосланган фаолиятга жалб қилиниш кабиларни ўз ичига олади, бироқ улар билан чекланиб қолмайди.

Кейинги мажбурий иқтисодий нормативларга бир қарз олувчи ёки бир-бирига дахлдор қарз олувчилар гуруҳига таваккалчиликнинг энг кўп миқдорини белгилаш ҳисобланади.

Банкка алоқадор битта шахсга тўғри келувчи таваккалчиликнинг энг кўп миқдори банк биринчи даражали капиталининг 25 фоизидан ошмаслиги лозим. Банкка алоқадор бўлган барча шахсларга тўғри келувчи таваккалчиликнинг энг кўп миқдори банк биринчи даражали капиталининг 50 фоизидан ошмаслиги лозим. Банкка алоқадор битта қарздорга ёки барча шахсларга тўғри келувчи таваккалчилик миқдори юқорида белгиланган талаблардан ошган тақдирда, банкнинг капитал монандлиги ҳисоб-китобларида нормативнинг энг кўп миқдоридан ошган таваккалчилик миқдори мазкур ҳисобот санасидан бошлаб банкнинг биринчи даражали капиталдан чегирилади¹⁷⁰.

«Тижорат банкларида активлар сифатини таснифлаш ва активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш учун захиралар шакллантириш ҳамда улардан фойдаланиш тартиби тўғрисида»ги низом (рўйхат рақами 2696, 14.07.2015 й.) асосида кейинги мажбурий иқтисодий нормативлар белгиланган: йирик кредит таваккалчилик ва инвестицияларнинг энг кўп миқдорини; ликвидлилик коэффицентларини; активларни таснифлаш ва баҳолашга доир талабларни, шунингдек бундай таснифлар асосида банкнинг операция харажатлари жумласига киритиладиган чегирмалардан шубҳали ва ҳаракатсиз қарзларга қарши ташкил этиладиган захираларни шакллантиришни.

Активлар юқори ликвидли таъминот билан таъминланганда улар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплашга мўлжалланган захира миқдори қуйидаги формулага мувофиқ аниқланади:

$$Z = (AJM - TQ * (1 - Ch)) * m$$

бунда:

Z — шакллантирилиши лозим бўлган захира миқдори;

AJM — активнинг жами қиймати суммаси;

TQ — юқори ликвидли таъминот қиймати;

Ch — валютадаги тафовутни ҳисобга олиш омили. Мазкур омил актив ифодаланган валюта у бўйича қабул қилинган таъминот валютасидан фарқ қилмаса 0 га, фарқ қилса 0,1 га тенг бўлади;

m — актив таснифи бўйича шакллантирилиши лозим бўлган захира яратиш меъёри.

Бунда, активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплашга мўлжалланган захира миқдори 0 ёки ундан кичик (манфий) бўлса, актив бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплашга мўлжалланган захира шакллантирилмайди. Тижорат банки активининг жами қийматига нисбатан активлар:

«стандарт» деб таснифланганда бир фоиз;

«субстандарт» деб таснифланганда ўн фоиз;

«қоникарсиз» деб таснифланганда йигирма беш фоиз;

«шубҳали» деб таснифланганда эллик фоиз;

«умидсиз» деб таснифланганда юз фоиз миқдорда банк харажати ҳисобидан захира шакллантирилиши лозим.

¹⁷⁰ <https://lex.uz/docs/5083195>

Марказий банк томонида кўйилган кейинги мажбурият бу қарзларга доир фоизларни ҳисоблаб чиқариш ва уларни банк даромадлари ҳисобварағига киритишга доир талаблар ҳисобланади.

Марказий банк томонидан белгиланган мажбурий иқтисодий нормативлар асосида давлат улушига эган бўлган банкларни рейтинг кўрсаткичларини таҳлил қиламиз. Ушбу кўрсаткичларга молиявий воситачилик, молиявий оммабоплик, капитал етарлилиги, активлар сифати, бошқарув самарадорлиги, даромад олиш салоҳияти ва ликвидлилик киради. Бунда ҳар бир кўрсаткич бўйича давлат улушига эга бўлган банкларни рейтингини йиллар давомида ўзгаришини таҳлилини берамиз.

3-жадвал

**“Банклар фаоллик индекси” да молиявий воситачилик кўрсаткичи бўйича
банкларнинг рейтингини¹⁷¹**

№	Банклар	2020 йил 3-чорак*	2021 йил 4-чорак	2022 йил 3-чорак	2022 йил 4-чорак	2023 йил 1-чорак
1.	Капитал	3	1	1	1	1
2.	Азия Альянс банк	10	9	7	10	3
3.	Ҳамкор банк	18	5	6	2	9
4.	Ипак йўли банк	28	7	2	6	14
5.	Траст банк	15	3	3	14	8
6.	Ориент Финанс банк	13	2	15	3	7
7.	Ипотека банк	21	15	8	7	15
8.	Алоқа банк	11	4	14	4	4
9.	Инвест Финанс банк	8	12	5	15	2
10.	Микрокредит банк	22	8	11	8	6
11.	Халқ банки	17	11	10	13	5
12.	Ўзмиллий банк	29	14	4	5	17
13.	Қишлоқ қурилиш банк	23	16	13	12	10
14.	Агробанк	20	10	17	17	13
15.	Ўзсаноатқурилиш банк	27	6	16	16	16
16.	Асака банк	24	17	12	11	11
17.	Турон банк	19	13	9	9	12

*31 та банк орасида берилган баҳо, кейинги йилларда давлат улуши мавжуд бўлган банклар олинган.

Ушбу кўрсаткич бўйича энг яхши натижага кет-кет 4 йил давомида капитал банкни кўриш мумкин. 2020 йилга нисбатан олиб қараганда энг яхши кўрсаткичга эришишда Ипак йўли банки 28 ўридан 2022 йил 3 чорагида 2 ўринга кўтарилган бўлса, 2023 йилда 14 ўринни эгаллаган. Инвест Финанс банк ҳам олдинги йилларга нисбатан 2022 йил 4 чорагида 15 ўридан, 2023 йилнинг 1-чораги якуни бўйича 2 ўринни эгаллаган. Йиллар давомида ўз ўрнини яхшилашга интилган банклар ичида Микрокредит банкни ҳам келтириш мумкин. Банкнинг 2020 йилдаги 22 ўриндаги ҳолати 2023 йил 1-чорагида 6 ўринни эгаллашга эришиш имконини берган. Салбий кўрсаткичга Ипотека банкни келтириб ўтиш мумкин. Банк 2022 йилдаги 7 ўридан 2023 йил 1-чораги якунига кўра 15 ўринга тушиб кетган.

4-жадвалда ҳам молиявий оммабоплик кўрсаткичи бўйича кейинги йилларда биринчи ўринни капитал банк эгаллаган. Энг яхши ўзгарган банклар қаторига Агробанкни келтириб ўтиш мумкин. Ушбу банк 2022 йил 3-чоракдан сўнг ўз ўрнини яхшилаб борган бўлса, Ипак йўли банк ҳам 2021 йил 4-чоракдан сўнг ушбу кўрсаткич бўйича 2 ўринни эгаллаган. Қишлоқ қурилиш банк деярли уч йилдан бери 8 ўринни банд этган бўлса, энг ёмон кўрсаткич Ориент финанс банкда кузатилган. Қолган банкларда

¹⁷¹ Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

хам деярли ўзгаришлар кузатилмаган. Энди 2022 йил 3-чорагидан бошлаб биринчи ўринни бермай келаётган Капитал банк фаолиятини таҳлил қиламиз.

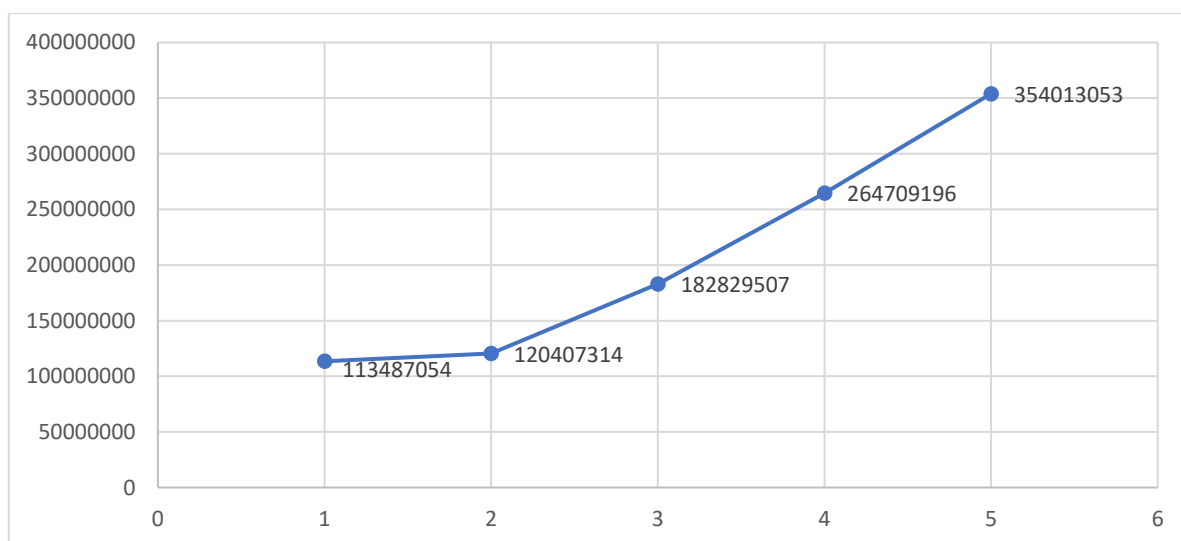
4-жадвал

“Банклар фаоллик индекси” да молиявий оммабоплик кўрсаткичи бўйича банкларнинг рейтингги¹⁷²

№	Банклар	2020 йил 3-чорак*	2021 йил 4-чорак	2022 йил 3-чорак	2022 йил 4-чорак	2023 йил 1-чорак
1.	Капитал	4	3	1	1	1
2.	Азия Алянс банк	13	10	10	12	10
3.	Ҳамкор банк	5	2	4	4	4
4.	Ипак йўли банк	1	5	2	2	2
5.	Траст банк	16	15	9	11	12
6.	Ориент Финанс банк	14	17	17	17	17
7.	Ипотека банк	2	1	7	6	6
8.	Алоқа банк	7	7	6	5	7
9.	Инвест Финанс банк	18	11	12	10	13
10.	Микрокредит банк	8	6	5	7	5
11.	Халқ банки	17	9	11	9	9
12.	Ўзмилий банк	12	16	15	16	15
13.	Қишлоқ қурилиш банк	15	8	8	8	8
14.	Агробанк	11	4	3	3	3
15.	Ўзсаноатқурилиш банк	21	14	16	15	16
16.	Асака банк	3	13	14	13	11
17.	Турон банк	9	12	13	14	14

Банкнинг халқаро рейтинг агентликлари бўйича берган рейтинглари қуйидагича бўлган.

Standart&Poor's: узоқ муддатли ва қисқа муддатли кредит рейтинглар «В/Barqaror/В» даражасида, «Барқарор» прогнози. (Рейтинг берилган сана: 2023 йил 21 Июль) Ahbor-Reyting: «uzA+» қарзни тўлашга қодирлик, «Ижобий» прогнози. (Рейтинг берилган сана: 2023 йил май) (Тасдиқланган санаси: 2023 йил май) Moody's:«B2/B1», «Барқарор» прогнози.

1-расм. Капиталбанк акциядорлик тижорат банки соф фойдаси¹⁷³.

¹⁷² Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

¹⁷³ <https://www.kapitalbank.uz/uz/about/strategy/>

(Рейтинг берилган сана: 2023 йил январь). В2 даражасига (илгари В3 бўлган) ва банкнинг миллий ва хорижий валютадаги депозитлари рейтинги даражасини В2гача кўтарди. Банкнинг ишончлилигини баҳолашни яхшилашнинг асосий омиллари чакана кредитлашни ривожлантириш, рентабеллик кўрсаткичлари ва активлар сифатининг ўсиши ҳисобланади.

Капиталбанк соф фойдаси ҳам олдинги йилларга нисбатан ошиб борган. 2019 йилда банкнинг соф фойдаси 113,4 млн. сўм бўлган бўлса, 2022 йил якунига кўра 264,7 млн. сўмга етган. Банк стратегияси прогнозига кўра 2023 йилда соф фойдаси 354,0 млн. сўмни ташкил этилиши белгиланган.

5-жадвал

Капиталбанкни иқтисодий нормативларни бажариш кўрсаткичлари¹⁷⁴

Йиллар	Кўрсаткичлар				
	CAR	ROA	ROE	CIR	Захира даражаси
2019	14,16%	2,1%	17,5%	61,0%	0,6%
2020	14,05%	2,0%	17,1%	53,4%	1,7%
2021	14,47%	2,5%	18,2%	44,7%	3,5%
2022	14,11%	2,7%	20,1%	39,6%	4,4%
2023 (прогноз)	14,16%	2,8%	20,7%	35,5%	5,1%

CIR ҳисобот давридаги банк операция харажатларининг банк операция даромадларига нисбати инобатга олинади. Банк амалиёти учун мақбул бўлган CIR кўрсаткичининг тавсиявий меъёри 50 фоизгача. Банкнинг ушбу кўрсаткичи 2019 йилга нисбатан пасайиб борган. 2022 йил якунига кўра 39,6 % ни ташкил этган. 2023 йил прогнозига кўра 35,5% ни ташкил этиши белгиланган.

ROE (капитал рентабеллиги) бўйича ҳам банк ижобий ҳолатда бўлган, 2022 йилда банк кўрсаткичи 20,1% ни ташкил этиб, 2019 йилга нисбатан 2,6%га ошган. ROA (активлар рентабеллиги) бўйича ҳам банкнинг кўрсаткичлари 2019 йилга нисбатан 2022 йил якунига кўра 0,7% ошган.

Шунинг учун банкнинг молиявий оммабоплик кўрсаткичи кейинги икки йил давомида биринчи ўринни эгаллашга мувофиқ бўлган.

Кейинги таҳлил бу тижорат банкларини капитал етарлиги кўрсаткич бўйича бўлиб, бунда олдинги кўрсааткичларга нисбатан йирик банклар салоҳатли ўринларни эгаллашган.

Йирик банклардан Микрокредит ва Халқ банкларини келтириб ўтиш мумкин. Ушбу кўрсаткич бўйича Ориент Финанс банк ҳам юқори натижаларга эришган. Банк 2021-2022 йиллар 4-чораги оралиғида 2 ўринни банд этган бўлса, 2023 йил 1-чорагида 3 ўринни банд этган. 17 та банк ичида энг ёмон кўрсаткич бўйича Алоқа банкни келтириб ўтиш мумкин. Банк 2023 йил 1-чорагида 17 ўринни эгаллаган. Рейтингда ўрнини яхшилаб бораётган банклар қаторига Миллий банкни келтириб ўтиш мумкин. Банк ушбу кўрсаткич бўйича 2023 йил 1-чорагида 4 ўринни эгаллаган.

¹⁷⁴ <https://www.kapitalbank.uz/uz/about/strategy/>

6-жадвал

**“Банклар фаоллик индекси”да капитал етарлиги кўрсаткичи бўйича
банкларнинг рейтинги¹⁷⁵**

№	Банклар	2020 йил 3-чорак*	2021 йил 4-чорак	2022 йил 3-чорак	2022 йил 4-чорак	2023 йил 1-чорак
1.	Капитал	30	11	13	15	16
2.	Азия Альянс банк	31	17	17	17	12
3.	Ҳамкор банк	29	12	9	9	10
4.	Ипак йўли банк	18	7	8	6	8
5.	Траст банк	21	9	7	4	1
6.	Ориент Финанс банк	17	2	2	2	3
7.	Ипотека банк	19	14	12	10	6
8.	Алоқа банк	13	13	16	16	17
9.	Инвест Финанс банк	28	16	14	13	15
10.	Микрокредит банк	15	4	1	1	2
11.	Халқ банки	12	6	4	3	5
12.	Ўзмилий банк	9	1	5	7	4
13.	Қишлоқ қурилиш банк	16	10	15	14	13
14.	Агробанк	14	5	3	5	7
15.	Ўзсаноатқурилиш банк	20	8	10	11	14
16.	Асака банк	24	15	11	12	11
17.	Турон банк	25	3	6	8	9

Микрокредитбанк ҳолатини таҳлил қилганимизда халқаро рейтинг агентликлари томонидан қуйидаги хулосалар берилган. “2023 йил 1 май куни Халқаро рейтинг агентлиги Микрокредитбанк кредит рейтингини “BB-/Barqaror” мамлакат суверен рейтингини даражасида баҳолади. Жорий йилнинг 6 апрель куни Moody’s халқаро рейтинг агентлиги «Микрокредитбанк» АТБнинг узоқ муддатли контрагент рискинни баҳолаш рейтингини Ва3 даражасида ҳамда банкнинг миллий ва хорижий валютадаги депозитлари рейтингини Ва3 «Барқарор» даражасида баҳолади.

Мазкур рейтинг банкнинг халқаро молия ташкилотлари билан ҳамкорлик алоқаларини янада кенгайтириш ҳамда мижозлар ишончини орттиришга хизмат қилади. Fitch Ratings банк рейтингини аниқлашда унинг молиявий фаолияти, хусусан, кредитлаш соҳасида истиқболдаги салоҳиятини чуқур ўрганиб, таҳлил қилди. Таъкидлаш жоиз, Микрокредитбанкнинг кредитлаш фаолияти кенг қамровли. Банк сармоялари иқтисодиётнинг йирик тармоқларидан тортиб, кичик бизнес соҳасини молиялаштиришда муҳим роль ўйнайди. Хусусан, қуёнчилик, хунармандчилик ва қишлоқ хўжалиги каби иқтисодиётнинг реал секторидаги бир неча ўнлаб лойиҳалар «Микрокредитбанк» АТБ инвестициялари ҳисобига ўз вақтида ҳаётга татбиқ этилмоқда. Етакчи рейтинг компанияси томонидан тақдим этилган ушбу халқаро даражадаги рейтинг «Микрокредитбанк» АТБ фаолияти самарадорлигини ҳамда ўз вазифаларини тўлақонли бажараётганлигини билдиради¹⁷⁶.

Ҳукумат томонидан қўллаб-қувватланиши рейтингида акс этган Fitch Ratingsнинг Ўзбекистон томонидан ҳукумат томонидан қўллаб-қувватланишининг ўртача эҳтимоли (“BB-/Barqaror”) нуқтаи назаридан асосланади. Бундай фикр банкнинг узоқ муддатли стратегик давлат мулки, унинг ҳукуматнинг иқтисодий ва ижтимоий сиёсатидаги муҳим ўрни, давлатнинг халқаро заҳираларига нисбатан потенциал қўллаб-қувватлаш нархининг пастлиги, капитал ва ликвидликни қўллаб-қувватлаш бўйича кенг кўламли тажрибасига асосланади. Банкнинг яшовчанлик рейтингини (BP) «B-» унинг маҳаллий фаолият муҳитига боғлиқлигини, шунингдек, чекланган мижозлар базасини,

¹⁷⁵ Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

¹⁷⁶ <https://mkbank.uz/uz/about/ratings/>

кредитлашнинг бозор даражасидан юқори ўсишини, юқори рискга йўналтирилган кредитлаш таъсирига дучор бўлишини, заиф рентабелликни, улгуржи қарзлар бўйича ўртача капиталлашувни ва ўрта даражадаги қарамликни акс эттиради. Fitch Ratings 2023 йилда Ўзбекистон ЯИМ ўсиши 4,8 фоизгача секинлашишини тахмин қилмоқда. Банк секторидagi тузилмавий заифликлар, жумладан, юқори долларлашув, активлар сифатининг давом этаётган ёмонлашуви ва ташқи қарзга боғлиқликдан келиб чиқадиган жиддий потенциал рисклар билан муҳит беқарор¹⁷⁷.

7-жадвал

"Mikrokreditbank" акциядорлик-тижорат банкнинг 2023 йил 1 январь ҳолатига кўрсаткичлари¹⁷⁸

№	Кўрсаткичлар номи	01.01.2021 (млн. сўм)	01.01.2022 (млн. сўм)	01.01.2023 (млн. сўм)
1.	Банк томонидан чиқарилган қимматли қоғозлар	35 100	19 600	10 000
2.	Жами капитал	1 738 290	2 321 096	3 643 911
3.	Устав капитали	1 641 728	2 197 142	3 547 333
4.	Банк фойдаси	100 029	38 443	21 315
5.	Банк мижозлар базаси	1 245 411	1 644 874	1 884 941
6.	Минибанклар сони	45	31	65
7.	Филиаллар сони	71	71	65
8.	Банк хизматлари маркази	60	78	92

Микрокредитбанкнинг 2023 йил 1 январь ҳолатига кўра жами капитали 3 млрд. сўмдан ортган бўлса, устав капитали ҳам олдинги йилларга нисбатан ошиб борган. Банкнинг мижозлар базаси ҳам олдинги йилларга нисбатан кескин ортганини кўриш мумкин.

8-жадвал

"Банклар фаоллик индекси" да активлар сифати кўрсаткичи бўйича банкларнинг рейтингини¹⁷⁹

№	Банклар	2020 йил 3-чорак*	2021 йил 4-чорак	2022 йил 3-чорак	2022 йил 4-чорак	2023 йил 1-чорак
1.	Капитал	9	5	1	1	1
2.	Азия Альянс банк	22	16	7	5	2
3.	Ҳамкор банк	28	2	3	3	5
4.	Ипак йўли банк	29	10	13	12	8
5.	Траст банк	21	4	6	7	14
6.	Ориент Финанс банк	4	1	4	4	6
7.	Ипотека банк	26	14	9	8	11
8.	Алоқа банк	18	6	5	6	4
9.	Инвест Финанс банк	3	3	2	2	3
10.	Микрокредит банк	20	13	8	11	7
11.	Халқ банки	24	17	17	17	17
12.	Ўзмиллий банк	30	15	16	16	15
13.	Қишлоқ қурилиш банк	14	8	10	9	12
14.	Агробанк	19	9	12	13	13
15.	Ўзсаноатқурилиш банк	25	11	14	14	10
16.	Асака банк	31	12	15	15	16
17.	Турон банк	8	7	11	10	9

¹⁷⁷https://mkbank.uz/upload/medialibrary/055/0fddzsowrmpd6tx07bo4tma8lf5b12i1/Microcreditbank_-Update.pdf

¹⁷⁸ <https://mkbank.uz/uz/about/strategy/>

¹⁷⁹ Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Ушбу кўрсаткичларнинг барчаси банкнинг капитал етарлиги кўрсаткичи бўйича рейтингини юқори бўлишини таъминлаган.

Банкларнинг кейинги рейтинги бу активлар сифати бўйича бўлиб, бунда ҳам энг яхши банк сифатида Капиталбанкни келтириб ўтиш мумкин.

Энг яхши учлик банклари қаторига Инвест Финанс банк, Ориент Финанс банкларни келтириш мумкин. Тижорат банкларининг активлари сифатига кўра «стандарт», «субстандарт», «қониқарсиз», «шубҳали» ва «умидсиз» тоифаларга таснифланади. Энг ёмон кўрсаткичга эга банклар қаторига Асака банк, Халқ банки ва Ўзмилийбанкларни келтириб ўтиш мумкин.

9-жадвал

Тижорат банкларининг муаммоли кредитлари (NPL) тўғрисида 2023 йил 1 ноябрь ҳолатига маълумот¹⁸⁰

№	Банк номи	Кредит портфель	Муаммоли кредитлар (NPL)	Муаммоли кредитларнинг жами кредитлардаги улуши
	Давлат улуши мавжуд банклар	329 529	13 069	4,0%
1	Ўзмилийбанк	95 867	3 107	3,2%
2	Ўзсаноатқурилишбанк	56 063	1 538	2,7%
3	Агробанк	54 874	1 894	3,5%
4	Асака банк	40 245	1 842	4,6%
5	Халқ банки	24 104	2 138	8,9%
6	Бизнесни ривожлантириш банки	22 258	1 258	5,7%
7	Микрокредитбанк	14 283	726	5,1%

Айнан Халқ банкининг активлар бўйича сифатини тушиб кетиши бу бевосита муаммоли кредитлар улушини ортиб кетгани билан баҳолаш мумкин. Юқорида келтирилган жадвалдан кўриш мумкинки, Халқ банкини ушбу кўрсаткич бўйича 2023 йил 1 ноябрдаги ҳолати 8,9% ни ташкил этмоқда. Микрокредитбанкда 5,7% ҳамда Асака банкда 4,6%ни ташкил этган.

Юқоридаги таҳлиллардан хулоса қилиш мумкинки, тижорат банкларини Марказий банкнинг мажбурий иқтисодий нормативлари асосида уларнинг рейтингини белгилаш ички рейтинг тизими учун муҳим ҳисобланади. Таҳлиллардан кўриш мумкинки, ҳар бир кўрсаткич бўйича тижорат банкларини рейтинг турли ўринларга муносиб эканлиги аниқланган. Бу эса тижорат банкларидан белгиланган ҳар бир иқтисодий нормативларга алоҳида ёндашув асосида стратегия ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлишини келтириб чиқаради.

Хулоса ва таклифлар.

Олинган таҳлиллар асосида қуйидаги хулосалар шакллантирилди:

1. Марказий банк томонидан мажбурий иқтисодий нормативлар асосида тижорат банкларини ички рейтинг тизимини аниқлаш мақсадга мувофиқ эканлиги асосланди.

2. Тижорат банкларини молиявий ҳисоботларини тўғри шакллантирилиши банкнинг ички аудити билан боғлиқ эканлиги. Ички аудит функцияси бошқарув кенгашига мустақил ишонччи таъминлаши ва самарали бошқарув жараёни ва банкнинг узоқ муддатли барқарорлигини таъминлашда бошқарув кенгаши ва юқори раҳбариятни

¹⁸⁰ <https://cbu.uz/oz/statistics/bankstats/1504117/>

кўллаб-қувватлаши зарур. Тижорат банкларининг ички аудит функцияси орқали уларнинг рейтингини белгилаш тавсия этилди.

3. Банкка алоқадор битта шахсга тўғри келувчи таваккалчиликнинг энг кўп миқдори банк биринчи даражали капиталининг 25 фоизидан ошмаслиги лозим. Банкка алоқадор бўлган барча шахсларга тўғри келувчи таваккалчиликнинг энг кўп миқдори банк биринчи даражали капиталининг 50 фоизидан ошмаслиги лозим. Ушбу нормативларни бузилиши банкнинг риск даражасини ортиб кетиши ҳамда банкни инқирозга олиб келувчи энг муҳим омиллардан бири эканлиги асосланди.

4. Тижорат банкларини ички рейтинг тизимини тушиб кетишига олиб келувчи энг муҳим кўрсаткич CIR ҳисобланиши асослаб берилди. Бу кўрсаткич ҳисобот давридаги банк операцияларининг банк операцияларига нисбати инобатга олинади. Банк амалиёти учун мақбул бўлган CIR кўрсаткичининг тавсиявий меъёри 50 фоизгача бўлиши мақсадга мувофиқлиги асослаб берилди.

Адабиётлар / Литература / Reference:

Arroyo, J.M., Colomer, I., García-Baena, R., and González-Mosquera, L.. (2012) "Comparing Risk-Weighted Assets: The Importance of Supervisory Processes". Financial Stability Journal, Banco de España, May

Oxley, Michael G. (2002). "HR3763 - 107th Congress (2001-2002): Sarbanes-Oxley Act of 2002." . www.congress.gov. Retrieved March 06, 2021

Section (2011) 404, Management's Report on Internal Control over Financial Reporting and Attestation to Disclosures in Periodic Reports of the Exchange Act. "The Final Rule". Retrieved October 18.